

CZĘSTOCHOWA I OKOLICE W TWÓRCZOŚCI WYBRANYCH POETÓW PRZEŁOMU XX I XXI WIEKU

Podejmując temat dotyczący literatury regionu, należy odwołać się do słownikowych definicji określających pojęcie regionalizmu, ale jednocześnie opatrzyć jego zastosowanie koniecznymi zastrzeżeniami. Regionalizm oznacza „zespół kierunków o zróżnicowanym programie literackim i ideowym, charakteryzującym się dążeniem do związania twórczości literackiej z osobliwościami regionów, ich obyczajami, kulturą, językiem, przeciwstawianymi kulturze narodowej” (Głowiński, Kostkiewiczowa, Okopień-Sławińska, Sławiński, red., 1976, s. 367). Jednakże rozwój różnych form kultury lokalnej w ostatnich dekadach XX w. i w czasach najnowszych wymaga dostrzeżenia szerszego wymiaru tego rodzaju dokonań oraz ich rozległych kontekstów i uwzględnienia tych zjawisk w perspektywie różnych dyscyplin.

W niniejszym szkicu przedmiotem uwagi są wybrane utwory literackie, które trudno byłoby powiązać z wąsko rozumianym pojęciem regionalizmu. Ich autorzy na różne sposoby manifestują bowiem przywiązanie do miejsc, z których się wywodzą lub które sami wybrali na dalszym etapie życia, a także powracają do miasta i okolic, które ukształtowały ich wyobraźnię i twórczą wrażliwość. Nie chodzi tu o ścisłe i jednoznaczne przypisanie omawianych dokonań literackich do regionu częstochowskiego, lecz raczej o sposoby czerpania przez twórców z przeżyć i doświadczeń wyniesionych z rodzinnych stron, z określonej przestrzeni – i wprowadzenia ich do kultury ogólnopolskiej. Zatem najbardziej przydatnymi narzędziami badawczymi w tego rodzaju przedsięwzięciach wydają się te, które kładą nacisk na kategorię pamięci oraz na czynniki przestrzenne i sposoby doświadczenia miejsc, jak geopoetyka, biografizm, autobiografizm, a zarazem dotyczą tożsamości, która „kształtuje się i jest wyrażana przez odniesienie do miejsca” (Czermińska, 2013, s. 593). Są one skuteczne w rekonstruowaniu i określaniu miejsc

¹ Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie.

o wyraźnie wyodrębnionym charakterze (np. Kresów, Śląska, Podkarpacia), a także okolic i miejscowości pozbawionych wyrazistego kolorytu, leżących na obrzeżach znanych i pod różnymi względami interesujących obszarów.

Literatura Częstochowy i regionu była już uwzględniana przez badaczy i przez pisarzy związanych z miastem, którzy dążyli do stworzenia ujęć historycznoliterackich. Do ważnych publikacji z tego zakresu należy licząca ponad 300 stron praca Józefa Mikołajtisa *Historia literatury Ziemi Częstochowskiej*, wydana w roku 1982 przez oddział częstochowski Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza. Obejmuje ona historię literatury regionu, począwszy od wieków średnich po lata po drugiej wojnie światowej, zawiera dodatek w postaci wyboru poezji i prozy, wykaz zabytków rękopiśmiennych i innych materiałów. Autor wskazuje na konieczność badania materiału literackiego, by odbiorcy mieli wyobrażenie o roli, jaką „odegrała Częstochowa w przeszłości i o jej związkach z teraźniejszością [...]”. (Mikołajtis, 1982, s. 9). Z kolei książka Tadeusza Gierymskiego *Region częstochowski w literaturze pięknej*, wydana w roku 2003 przez Regionalny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli „WOM” w Częstochowie, to praca przedstawiająca wybrane utwory związane z ziemią częstochowską. Jest ona obwarowana zastrzeżeniami dotyczącymi samego pojęcia regionu częstochowskiego, ukształtowanego stosunkowo niedawno (w II połowie XIX w.) oraz kultury regionalnej: „region nie posiada swoistych tradycji regionalnych, a tym bardziej literackich” (Gierymski, 2003, s. 9, 12). Gierymski prześledził jednakże motywy związane z Częstochową i okolicami, począwszy od wzmianki o Olsztynie w kronice Długosza, poprzez literaturę staropolską i romantyczną, po współczesne zapisy, sytuując je na tle wydarzeń historycznych. Jest to w pełni uzasadnione, gdyż dawne świadectwa literackie dotyczyły przede wszystkim historii regionu (poza Olsztynem także Kłobucka, Krzepic, Złotego Potoku) i znaczenia twierdzy jasnogórskiej.

W ostatnim czasie ukazały się dwie książki Arkadiusza Frania, przedstawiciela młodszego pokolenia twórców i badaczy literatury, ukazujące współczesnych poetów związanych z Częstochową: *Osobowości i osobliwości. Z życia literackiego współczesnej Częstochowy* z 2019 r. oraz *Grupa Literacka „Profile”. Zjawisko, poeci, wiersze* z 2020 r. Publikacje te nie są ujęciami historycznoliterackimi, lecz zbiorami esejów rysujących pejzaż literacki miasta poprzez przedstawienie dokonań wybranych twórców i grup literackich; dokonań, dodajmy, często wpisujących się w dorobek ogólnopolski. W pierwszej z wymienionych książek znajdują się omówienia sylwetek twórczych takich autorów, jak: Elżbieta Cichła-Czarniawska, Waldemar M. Gaiński, Tadeusz Gierymski, Władysław E. Piekarski, badaczy i pedagogów, jak Edmund Łągiewka, programów grup poetyckich, jak „Lit-Ars” i różnych przedsięwzięć kulturalnych. Jak wyznaje autor, wspólnym mianownikiem przedstawionych tu zjawisk jest „cecha pewnego zamknięcia, <zakończoność> w czasie” (Frانيا, 2019, s. 4). W drugiej publikacji

w centrum uwagi Arkadiusza Frani znajduje się „ferment poetycki, który na przełomie lat 50. i 60. XX wieku powstał także dzięki zespołowi <Profile> i poprzedzającej go grupie zwiadowczej <Faeton>” (Frانيا, 2020, s. 3). Grupę „Profile” reprezentują ukazani w książce pisarze: Elżbieta Cichla-Czarniawska, Tadeusz Luterek, Janusz Mielczarek, Andrzej Ostrowski, Jerzy Wawrzak, Kazimierz Kościelecki, Tadeusz Lubiejewski.

Należy też wspomnieć o tekstach naukowych i popularyzatorskich na temat twórczości pisarzy Częstochowy. Teksty te powstały w częstochowskim środowisku akademickim i zostały opublikowane w pracach zbiorowych. Na uwagę zasługuje monografia wieloautorska *Literatura i kultura w Częstochowie. Częstochowa w literaturze i kulturze z 2009 r.*, która – jak zapowiada tytuł – wpisuje się w „tradycje częstochowskich działań w nauce i kulturze” (Hurnikowa, Wróbel, Wypych-Gawrońska, red., 2009, s. 8). Prace dotyczące tematyki regionalnej wspierane są przez instytucje kulturalne i stowarzyszenia naukowe działające w mieście. Niektóre z tych prac ogłoszone zostały w lokalnych pismach literackich i rocznikach (por. dalszą część szkicu).

Literaturę końca XX w. i ostatnich dekad reprezentują przedstawiciele różnych pokoleń, zarówno twórców urodzonych w latach międzywojennych, kontynuujących twórczość literacką na przełomie stuleci, jak i późniejszych. Przynależność generacyjna jest istotna w przypadku określania tradycji, jakie kształtowały światopogląd artystyczny twórców, bagażu gromadzonych przez nich doświadczeń, wzorców ideowych i estetycznych.

W swoich rozważaniach skupię się przede wszystkim na wybranych utworach poetyckich kilku autorów, którzy reprezentują starsze pokolenie. W ich dorobku, budowanym przez kilkadziesiąt lat, można zaobserwować proces kształtowania się systemu wartości i krystalizowania się określonego światopoglądu pod wpływem poczucia przynależności do miejsc czy środowiska (przyrodniczego i społecznego). Ponadto każdy z przedstawionych twórców przeszedł odrębną drogę – opuszczając miasto, powracając doń w poetyckich wizjach i wspomnieniach albo wybierając je na miejsce życia i utrwalając w tekście literackim. Te odrębne drogi życiowe i doświadczenia można dostrzec i prześledzić w tematach wierszy, refleksjach, metaforze. Utwór poetycki jest materia, w której sublimują się idee, poglądy, sposoby postrzegania świata i rodzaje wrażliwości, a także inne cechy twórczej osobowości autora; stanowi przestrzeń, w której intensyfikują się odczucia, gęstnieją znaczenia, zderzają się różne wartości.

Do poetów poszukujących swojego rodowodu w korzeniach m.in. częstochowskich należy Ludmiła Marjańska (urodzona w grudniu 1923 r. w Częstochowie, zmarła w 2005 w Warszawie²). Na jej dorobek składa się kilkanaście zbiorów wierszy publikowanych w latach 1958-2004 w wydaw-

² Na ten temat pisałam szerzej w artykule (2018): „Początek: Częstochowa”. Poetycka genealogia Ludmiły Marjańskiej. *Rocznik Muzeum Częstochowskiego 2017*, 17, 33–42.

nictwach ogólnopolskich, a ponadto utwory dla dzieci i młodzieży, powieści dla dorosłych, przekłady z literatury anglojęzycznej. Debiutanckim zbiorem były *Chmurne okna* z 1958 r., rozpoczynające poetycką drogę autorki – proces budowania sfery wartości i określania lirycznego „ja”, kształtowania formy wiersza. W utworach można prześledzić sposoby czerpania przez poetkę z doświadczeń własnego życia i ujmowania wydarzeń, przeżyć, doznań w karby twórczej dyscypliny. Przykładowo: w wierszu *Życiorys* zamieszczonym w tomie *W koronie drzewa* z 1979 r. nawiązuje Marjańska do miejsca i daty swojego urodzenia, traktując je nie tylko jako początek egzystencji, ale przede wszystkim jako początek gromadzenia doświadczeń składających się na sumę życia:

Kiedys spojrzę na całość,
którą mi przyznano:
odtąd – dotąd. Nie więcej,
ale i nie mniej.
Początek: Częstochowa, Boże Narodzenie
i moje, bardzo ludzkie.
Ba, pod choinką, w czepku urodzona!
(Marjańska, 1979, s. 11)

Porzekadło „w czepku urodzona” określa postawę autorki wobec losu, jaki przypadł jej w udziale, i świadomość, że na pełnię ludzkiej egzystencji składają się zarówno otrzymane od losu możliwości, jak i nieuniknione ograniczenia. U podłoża tej postawy leżały niewątpliwie doświadczenia gromadzone od najwcześniejszych lat życia.

Rodzice Ludmiły – Ludwik i Maria z Brommów Mężniccy – mieszkali w Częstochowie, przez długie lata w domu rodzinnym przy ul. 7 Kamienic³. Przyszła poetka uczęszczała do Liceum Ogólnokształcącego im. Juliusza Słowackiego; w czasie wojny uczyła się na tajnych kompletach, w 1942 r. zdała maturę. Działała w konspiracji (AK), poznała grozę wojny przeżywanej wraz z rodziną w okupowanym mieście. W roku 1945 opuściła wraz z mężem Częstochowę, swoje życie rodzinne i zawodowe związała z Warszawą. W wymienionym już przeze mnie zbiorze *Chmurne okna* z 1958 r. znalazły się reminiscencje wojennych wydarzeń wpisane w wierszu *Obok* w topografię rodzinnego miasta:

³ Informacje biograficzne podaję za: Marjańska, L. (1993). Częstochowa – miasto mojej młodości. *Almanach Częstochowy*, 62–69; Marjańska, L. (2001). O sobie. Aleje 3. *Dwumiesięcznik Kulturalny Częstochowy*, 33, 16–19; Marjańska, L. (2004). Rodzinne wspomnienia. *Almanach Częstochowy*, 123–130; Jentys-Borełowska, M. (2015). „Ach, tylko być...”. O życiu i twórczości Ludmiły Marjańskiej. W: E. Hurnikowa, I. Skrzypczyk-Gałkowska (red.), *O Ludmile Marjańskiej. Szkice – interpretacje – wspomnienia* (s. 10–21). Częstochowa: Muzeum Częstochowskie. Zob. także inne prace zawarte w tomie zbiorowym.

Ciemną nocą dudniły transporty.
Czas uchodził jak życie z aorty.

Porażona, dotknięta martwicą,
pożydowską chodziłam dzielnicą.
(Marjańska, 1958, s. 9-10)

Jak ważne były przeżycia z lat młodości, pisze poetka w utworze *Polewa*:

I z lat tamtych wypalanej gliny
nieudolną, pytającą ręką
lepię życia skutki i przyczyny
mądrym szczęściem polewane cienko.
(Marjańska, 1958, s. 66)

Niektóre z wierszy pochodzących z wczesnego okresu twórczości znalazły się w zbiorach późniejszych, co, rzecz jasna, rodzi pytanie o przyczynę takiego powrotu czy przypomnienia. Na przykład w *Spotkaniu z Weroniką* z 1999 r. zamieszczony jest właśnie przytoczony wiersz *Polewa*, który zamykał zbiór debiutancki, a także utwór *Gdziekolwiek jesteś* z tomu *Gorąca gwiazda* (1965); znalazło się w nim również kilka innych tekstów, znanych ze zbiorów wcześniejszych. Narzuca się zatem refleksja, że upływ czasu nie umniejsza znaczenia tego, co wydarzyło się w przeszłości, przeciwnie – przedłuża trwanie w czasie znaczących wydarzeń, określa ludzką pamięć. Od ogłoszenia po raz pierwszy wiersza *Polewa* do ponownej publikacji minęło ponad czterdzieści lat, toteż nowego znaczenia nabrały zawarte w nim słowa „teraz” i „powracam”. Zdefiniowania wymaga także kategoria pamięci:

Przemilczałam, a teraz powracam
tropem ognia w ślady pogorzeliśk.
Przypomnienie wystrzela jak raca:
kolorowy, nietrwały obelisk.
(Marjańska, 1999, s. 6)

W ostatnich zbiorach – *Spotkanie z Weroniką*, *Żywica* (2001), *Córka bednarza* (2002), *Otwieram sen* (2004) – nasilają się egzystencjalne refleksje poetki, trwa nieustający namysł nad życiem i nad odchodzeniem (także najbliższej osoby, jak w *Żywicy*), nad przemijaniem traktowanym przede wszystkim jako przemijanie własne. Nieuchronny jest zatem powrót do przeszłości, przywoływanie z pamięci tego, co ważne, co jest śladem tej przeszłości i co współtworzy osobistą biografię. W wierszu o znaczącym tytule – *Moje prywatne cv* – ujawniającym autobiograficzny charakter poetyckiego

zapisu, zrekonstruowała poetka poszczególne etapy swojej młodości (spełnionej w rodzinnym mieście, choć jego nazwa tutaj się nie pojawia):

Odchodziły ode mnie po kolei
dziewczynka w białej sukience
do Pierwszej Komunii
uczennica w granatowym mundurku
z niebieską tarczą na rękawie
Zakochana dziewczyna
odjechała na rowerze
wioząc do lasu pistolet
(Marjańska, 2004, s. 7)

Refleksja nad przemijaniem, nad doświadczaniem czasu i znaczeniem pamięci obecna była już we wcześniejszych utworach, m.in. w cyklu *Przed wiekami, przed chwilą* (z tomu *W koronie drzewa*), z którego pochodzą słowa:

Ucieczka w przeszłość, by odejść od dzisiaj.
Ucieczka w przyszłość, by zapomnieć wczoraj.
(Marjańska, 1979, s. 73, fragment 13)

W lirycznym tworzywie nie zawsze mamy do czynienia z deklaracjami poświadczającymi poczucie przynależności do miejsca, jak w pierwszym z cytowanych tu wierszy, ale pamięć o tym miejscu i przeżyciach z nim związanych to istotne cechy światopoglądu poetyckiego autorki *Żywicy*. Wychodząc poza tekst liryczny, można odwołać się do wypowiedzi Marjańskiej, która we wspomnieniu *Częstochowa – miasto mojej młodości* wyznaje: „Tak, życie nas porywa, ale po latach nawiązujemy z naszym miastem nowe więzy” (Marjańska, 1993, s. 62-63). Rodzinne miasto staje się ważną przestrzenią także w prozie pisarki, miejscem akcji w powieściach nawiązujących do czasów młodości, nauki szkolnej, lat okupacji⁴. Warto podkreślić, że Marjańska przyjeżdżała w późniejszych latach do Częstochowy na spotkania literackie, brała udział w majowych Dniach Książki, podtrzymywała kontakty z liceum, w którym się uczyła.

Przyjrzyjmy się twórczości Tadeusza Gierymskiego, dla którego Częstochowa stała się miejscem życia z wyboru, związany był z miastem „swym życiem dorosłym” (Podobiński, 2001, s. 5). Urodził się w roku 1928 w Płońsku, nieopodal Warszawy; w latach 50. przybył do Częstochowy i osiadł tu na stałe. Związał z miastem życie rodzinne, zawodowe, twórcze, stając się

⁴ Por. Skrzypczyk-Gałkowska, I. (2016). Częstochowa w powieści Ludmiły Marjańskiej „Życie na własność” a biografia autorki i historyczny kontekst. *Rocznik Muzeum Częstochowskiego* 2015, 15, 29–39.

jednocześnie miłośnikiem jurajskiego pejzażu⁵. Był jedną z ważnych postaci lokalnego środowiska literackiego, współpracował z różnymi pismami (głównie z „Gazetą Częstochowską”, redagował dodatek miesięczny „Nad Wartą”) i instytucjami (z Ośrodkiem Promocji Kultury „Gaude Mater”). Z działalnością Gierymskiego, jako sekretarza redakcji „Gazety Częstochowskiej”, łączy się, m.in., debiut prasowy Haliny Poświatowskiej⁶. Warto wspomnieć, że Ludmiła Marjańska należała do osób, które poeta darzył szczególnym szacunkiem. Poznali się w latach 60. w Gdańsku, podczas spotkań literackich organizowanych dla piszących nauczycieli. Gierymski przyznawał, że jej zawdzięczał wydanie w Warszawie (w Ludowej Spółdzielni Wydawniczej) zbioru *Rosa i rdza* (Gierymski, 2005, s. 7).

Do dorobku literackiego Tadeusza Gierymskiego zaliczają się zbiory wierszy, opowiadania, proza poetycka, wspomnienia, teksty publicystyczne, recenzje, wymieniona już wcześniej książka na temat regionu częstochowskiego w literaturze pięknej. Pierwsze utwory opublikował poeta w roku 1955 w „Tygodniku Powszechnym”, twórczą działalność podjął po dłuższej przerwie, dwadzieścia lat później. Za właściwy debiut książkowy uznany został zbiór *Rosa i rdza* (z 1982 r.), w którym krytycy dostrzegli dojrzałość artystyczną i intelektualną autora. Późniejsze zbiory wydawał Gierymski w Częstochowie, wiele utworów ukazywało się na łamach lokalnego pisma kulturalnego „Aleje 3”. Autor dotykał w nich zarówno spraw egzystencjalnych, jak i powszednich, codziennych; jego wiersze osadzone są w kontekstach kulturowych, a jednocześnie podejmuje w nich tematykę przyrody, która pełni tam rozliczne funkcje⁷.

Wśród utworów lirycznych uwagę zwracają te, w których wyraża poeta podziw dla przyrody, pragnienie zespolenia się z różnymi formami natury i zachwyca się pięknem pejzażu. Taką postawę możemy zaobserwować np. w wierszu *Krzyk jesieni*:

Wejść w las czerwony od wrzasku jarzębin,
w purpurze nurzać i ciało, i duszę,
być sarną, ptakiem, ważką – jednocześnie,
oddychać wodą, kołysać się nad nią, [...]
(Gierymski, 1999, s. 57)

Postawę tę potwierdzają poetyckie notatki: *Drzewieję. Już od tygodnia wślizguję się w las każdego poranka* (Gierymski, 2001, s. 20).

⁵ Na ten temat pisałam szerzej w szkicu (2016): Związki Tadeusza Gierymskiego z Częstochową. *Rocznik Muzeum Częstochowskiego* 2015, 15, 13–27.

⁶ Informacje biograficzne pochodzą m.in. z wywiadu: „Będziemy ciągle rozmawiać”. Z Tadeuszem Gierymskim rozmawia Marian Panek (2006). *Aleje 3. Dwumiesięcznik Kulturalny Częstochowy*, 53, 4–9.

⁷ Por. Frania, A. (2004). „*Solidne niefarbowane retro*”. *O poezji Tadeusza Gierymskiego*. Częstochowa: Wydawnictwo RODN „WOM” w Częstochowie.

Mocne poczucie więzi z przyrodą obejmuje sytuacje graniczne, współtworzy wyobrażenie o kresie życia, w którym uczestniczy tak bliski poecie las. Mówi o tym w sposób maksymalnie zwięzły w jednej z miniatur (bez tytułu):

kiedy będę umierać
chciałbym żeby las
z całym swoim teatrem
stał przy mnie
i spokojnie czekał
(Gieryski, 1999, s. 69)

W refleksji lirycznej związanej z przyrodą wyraża się poetycki światopogląd autora – wyznawane przezeń wartości, a także jego wrażliwość na piękno świata i bogata wyobraźnia.

Tadeusz Gieryski upodobał sobie też małe formy prozatorskie, nasycone liryzmem, które wzbogacają repertuar gatunkowy jego twórczości. W piśmie „Aleje 3” publikował, poza wierszami i tekstami publicystycznymi, cykliczne *Zapiski o świecie* i *Notatki z czasu* (wydane w formie książkowej), w których posługiwał się szkicem, wypowiedzią fragmentaryczną, niemal surową. Wiele z tych zapisków ewokuje poetyckie obrazy przyrody, ujawnia niezwykłą wrażliwość autora na piękno najbliższego otoczenia i okolic Częstochowy. Pojawiają się w nich nazwy własne: „Po tylu miesiącach łóżkowania i trzymania się domu jak pies na smyczy znajduję się na jesiennych polach i patrzę w kierunku Gór Sokolich. Dąb wyszedł przed las jak czerwony król z talii kart” (Gieryski, 2001, s. 46). Obszary Jury Częstochowsko-Krakowskiej powracają w wypowiedziach pisarza (np. w *Pamięci*), który rekonstruuje topografię jurajskiego pejzażu: „Tuż u podnóża Sokolich – bezludzie i względna cisza” (Gieryski, 2005, s. 17); „Już dzwonią skowronki między Olsztynem a Górami Sokolimi, nad krainą pagórków i ostańców” (Gieryski, 2005, s. 19). Poeta wtapia w swoje utwory wybrane elementy okolicznego pejzażu, budując własną przestrzeń myślową, duchową, kulturową, określoną przez wyznaczniki topograficzne. Do takich miejsc, zyskujących szczególne znaczenie, należy Lasek Aniołowski – ów las, rozpościerający się „między wstrętnymi blokami dzielnicy Północ a trasą Warszawa – Katowice to <mój kieszonkowy Las Ardeński>” (Gieryski, 2005, s. 179). *Notatki i Zapiski* w tytułach tekstów Gieryskiego sugerują, że mamy do czynienia z formą niegotową, szkicową, jednak lektura poszczególnych fragmentów przekonuje, że poeta powierzał im ważne funkcje. Pisał na ten temat przed laty Krystian Piwowski, podkreślając, że notacje Gieryskiego dorównywały „oryginalnością i wnikliwością sądów podobnym formom uprawianym niegdyś przez najwybitniejszych pisarzy, a urodą znacznie je przewyższającym” (Piwowski, 2001, s. 20).

Jak wykazałam, Częstochowa zajmuje ważne miejsce w życiu i biografii twórczej poety. W późnym jednak okresie życia przebywał on przez cztery lata

w Norwegii, gdzie zetknął się z odmiennym pejzażem – piękną, surową przyrodą północy. Ślady jego fascynacji znajdujemy w wierszach *Przywiezione z Norwegii* (cykl zamieszczony w cytowanym tu wydaniu *Wierszy*, s. 71-99). W wywiadzie opublikowanym na łamach „Alej 3” wyznał: „Jura Krakowsko-Częstochowska jest mi jednak bliższa, tu mam swoje wydeptane ścieżki” (Gieryski, 2006). Gieryski związał się mocno z miastem i okolicami, nie poszukując ani innego rynku wydawniczego, ani środowiska. Piwowarski w przytoczonej wypowiedzi podkreślił, że poeta nie zabiegał o popularność i rozgłos, stąd ominęły go „szersze, nie tylko lokalne, uznanie i sława, na które w pełni zasłużył” (Piwowarski, 2001, s. 20). Arkadiusz Frania uważał, że był on twórcą niedocenionym przez środowisko Częstochowy (Frانيا, 2004, s. 6).

Inna była droga życiowa i twórcza Tadeusza Chabrowskiego, prowadziła bowiem z małej miejscowości położonej niedaleko Częstochowy – do Stanów Zjednoczonych. Poeta urodził się w roku 1934 w Złotym Potoku, zmarł w 2016 r. w Nowym Jorku⁸. W okresie wczesnej młodości Chabrowski związany był z Częstochową, gdzie uczęszczał do Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza i zbliżył się do środowiska zakonnego na Jasnej Górze. Wstąpił do zakonu paulinów, przyjął w roku 1960 święcenia kapłańskie, ale opuścił zakon po kilku latach podczas pobytu w Stanach Zjednoczonych. Założył rodzinę, podjął pracę zarobkową i poświęcił się twórczości literackiej. W roku 1963 Oficyna Poetów i Malarzy w Londynie opublikowała jego debiutancki zbiór *Madonny* (wydany jeszcze pod zakonnym imieniem ojca Waława); na przestrzeni lat 1963-2016 (z dłuższą przerwą w okresie 1965-1988) Chabrowski opublikował kilkanaście tomików poetyckich i dwie książki prozatorskie. Ukazywały się one w różnych miejscach: w londyńskiej oficynie, w Nowym Jorku, w wydawnictwach polskich w Warszawie, Lublinie, Krakowie, a także w Częstochowie. Twórczość Chabrowskiego przypisuje się do nurtu religijnego i do dorobku emigracyjnego, a obydwie sposoby przyporządkowania są głęboko umotywowane problematyką utworów.

W debiutanckim tomiku dominuje, jak sugeruje tytuł, postać Madonny. Ukazuje się ona w różnych rolach, określanych niekiedy przez miejsca kultu – Matki Boskiej Częstochowskiej, Gromnicznej, Bolesnej, Ostrobramskiej, Gidelskiej, z Piekar. Autor ukazuje ludzkie oblicze Madonny, posługując się litanijnymi formułami (Matka Dobrej Rady, Panna wierna) i podkreślając, przede wszystkim w wierszu *Litania*, jej rolę jako orędowniczki i opiekunki ludzi:

Śliczna, stojąca przy kolebkach dzieci,
kojąca myśli starców, zmęczona...
(O. Waława T. Chabrowski, 1964, s. 10)

⁸ Na temat T. Chabrowskiego pisałam m.in. w szkicu (2017): O twórczości Tadeusza Chabrowskiego. *Rocznik Muzeum Częstochowskiego* 2016, 16, 25-35. Wiadomości biograficzne pochodzą z różnych źródeł, m.in. z cytowanego dalej wywiadu oraz z wypowiedzi poety podczas wieczorów autorskich.

Matka Boża została obarczona przez tradycję (jak wskazywali na to m.in. autorzy prac z zakresu historii literatury Ziemi Częstochowskiej) tymi znaczeniami, które wiążą się przede wszystkim z klasztorem na Jasnej Górze i wizerunkiem Matki Boskiej Częstochowskiej. Obraz jasnogórski utrwalił się w poezji religijnej, a także w liryce powstającej na emigracji, podejmującej motywy religijne (por. np. znany wiersz Jana Lechonia *Matka Boska Częstochowska* ze zbioru *Aria z kurantem*, wydane w Nowym Jorku w 1945 r.). W twórczości Chabrowskiego *Madonny* stanowią punkt wyjścia w formowaniu własnej postawy duchowej i manifestowanej w tekście literackim wiary, która z biegiem lat i przybywaniem coraz to nowych doświadczeń przekształcała się i poszerzała o nowe obszary. Wiara, będąca ważnym nurtem refleksji w wielu wierszach, konfrontowana jest przez poetę ze zwątpieniem, z pytaniami dotyczącymi ludzkiej egzystencji oraz sfery *sacrum* i *profanum*. Chabrowski prowadzi nieustający dialog z Bogiem, a także rozmowę z samym sobą, próbując dociec istoty ludzkiej duchowości, a jednocześnie cielesności – wszak obydwie sfery współtworzą kondycję jednostki. Dowodzi, że nie jest łatwym zadaniem określenie własnego miejsca i systemu wartości w życiu, gdyż relatywizuje ono wszelkie wartości. Stąd też poeta często posługiwał się paradoksem, ironią, dowcipem. Dzięki tym środkom artystycznym zjawiska, zdarzenia, pojęcia tracą swoją jednoznaczność. Środki te stają się równocześnie skuteczną bronią w starciu z dogmatycznym sposobem myślenia.

W poszerzaniu przestrzeni duchowej twórczości Chabrowskiego znaczącą rolę odgrywała przestrzeń realna. Była nią Częstochowa, rodzime miasto, któremu powierzył poeta ważne funkcje w zbiorze *Miasto nieba i ziemi* z 1994 r. Już w tomie wcześniejszym – *Lato w Pensylwanii* (wydanym przez londyńską oficynę w 1966 r.) – uwagę zwraca wiersz opatrzony tytułem *Mój kraj* (ta formuła powtarza się w każdej z trzech strof utworu). Są w nim przywołane znaczenia (obrazy, symbole) wiążące się z ojczyzną:

mój kraj pozwala na gniazda dla ptaków
w kielichach ocalałych z uczy królów
(O. Waclaw T. Chabrowski, 1966, s. 41)

W przywołanym tomie pojawia się miejsce szczególne, określone w miniaturze *Klasztor* jako „labirynt żyjących łaską” (O. Waclaw T. Chabrowski, 1966, s. 31). Skupia ono uwagę na przestrzeni bliskiej autorowi, co dodatkowo zostaje wzmocnione widniejącym na okładce imieniem zakonnym.

Z kolei zbiór pt. *Miasto nieba i ziemi* przestrzeń ważną dla twórcy poszerza oraz wyposaża w bogate znaczenia i szczegóły. Jest ona budowana wokół nazw własnych odnoszących się do znanych miejsc w Częstochowie, jak Aleje Najświętszej Marii Panny czy Katedra. Jednocześnie zyskuje cechy

przestrzeni duchowej, w której toczy się (jak już zaznaczono) pelen napięcia, często dramatyczny dialog poety z Bogiem i z samym sobą. Powracając do miejsc bliskich, znanych z lat młodości, twórca-emigrant wzmacnia fundamenty własnego światopoglądu; konfrontuje – jak w innych zbiorach – grzech ze świętością, to, co powszednie, z tym, co boskie. Czyni to, posługując się wyrazistymi obrazami, uruchamiającymi przeciwstawne znaczenia: „podmiejskie/kałuże grzechu, rozsypane ziarnka różańca/w trawie” (Chabrowski, 1994, [s. 8]). W wywiadzie opublikowanym w częstochowskim piśmie kulturalnym w roku 2009 Chabrowski wyznał: „W tych wierszach wróciłem do mojego dzieciństwa, do pobytu w seminarium i chciałem zobaczyć miasto w mocnym ujęciu. To znaczy, że to miasto jest dla nieba i dla ziemi” (Chabrowski, 2009, s. 39).

W kręgu zagadnień związanych z transcendencją, ale i z ludzkimi ograniczeniami pozostawał Chabrowski w dalszej twórczości – przede wszystkim w tomach: *Dusza w klatce* z 2006 r. oraz *Mnisi czyli nierymowane strofy o cnotach* z 2008 r. W drugim zbiorze, opatrzonym żartobliwym i nieco ironicznym tytułem, przedstawione zostały poetyckie konterfekty mnichów, poprzez które buduje autor obraz życia za klasztorными murami. Narzucają się tu podobieństwa tematyczne z portretami stworzonymi przez Ignacego Krasickiego, jednakże trzeba zaznaczyć, że współczesny poeta konstruuje postacie mnichów we własny sposób. Nie wchodzi w rolę moralisty oceniającego ludzkie przywary, staje się raczej wnikliwym obserwatorem ludzi, a ich wady, ułomności, ograniczenia obejmuje spojrzeniem pełnym wyrozumiałości. Rzecz jasna, posługuje się wypróbowanymi środkami – ironią, dowcipem, paradoksem – które pozwalają mu zdystansować się wobec dogmatycznego myślenia, sztywnego podporządkowania regułom czy innych ograniczeń narzucanych przez życie zakonne.

Chabrowski przedstawił świat, który dobrze poznał podczas pobytu w klasztorze. Autobiograficzny charakter ma przede wszystkim wiersz zatytułowany *Ojciec Waclaw*, upamiętniający zakonne imię autora i odwołujący się do jego młodszej decyzji o opuszczeniu Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza i wstąpieniu do „nowicjatu ojców paulinów w Leśniowie” (Chabrowski, 2008, s. 25). Wiadomo, że święcenia kapłańskie w 1960 r. przyjął na Jasnej Górze, a po wyjeździe do Stanów Zjednoczonych w 1961 r. współtworzył sanktuarium Amerykańska Częstochowa. W przestrzeni klasztoru, rodzinnego miasta i innych miejsc krystalizował się światopogląd poetycki Chabrowskiego, ścierały się wartości i postawy przeciwstawne, ujawniały niepokoje człowieka poszukującego, wątpiącego, stawiającego wciąż nowe pytania. Dlatego w zbiorze *Mnisi czyli nierymowane strofy o cnotach* możemy spotkać wyznania na pozór sprzeczne. Odzwierciedlają one jednak przede wszystkim napięcia pomiędzy postawą wierzącego (pragnącego wierzyć), np. w wierszu *Wszystko jest Bogiem*:

Nie mogę się Go wyprzeć, bo wyparłbym się sam siebie, [...] (Chabrowski, 2008, s. 34)

– a postawą człowieka przekornego, wąpiącego, próbującego rozważać istotę Boga w kategoriach rozumowych, np. w wierszu *Niepokorna dusza*:

Mam niepokorną duszę, moje rozmyślenia o Bogu
są podobne do rozdygotanej fabryki używanej odzieży, [...] (Chabrowski, 2008, s. 40)

Do wspomnień z życia klasztornego nawiązują dwa tomy prozy Chabrowskiego: *Skrawki białego habitu* z 2010 r. oraz *Białe nieszpory* z 2012 r.

Poeta utrzymywał przez całe niemal swoje twórcze życie kontakty z polskim środowiskiem literackim, z Częstochową, w której odbywały się spotkania autorskie i promocje kolejnych zbiorów wierszy, zwłaszcza z ostatnich lat. Tom *Miasto nieba i ziemi* opatrzył znaczącą dedykacją: „Częstochowie – miastu moich powrotów”.

Mam świadomość, że niniejszy szkic, prezentujący wybrane utwory pisarzy, których twórczość na różne sposoby łączy się z Częstochową i jej okolicami, stanowi jedynie fragment problematyki określonej w tytule. Osobnego omówienia wymagałyby dokonania współcześnie tworzących autorów, w tym skupionych wokół pisma „Galeria. Częstochowski Magazyn Literacki”, twórców o pokaźnym już dorobku, jak Arkadiusz Frania, czy częstochowian żyjących w innych miastach i krajach, jak Wioletta Grzegorzewska (której twórczość doczekała się już opracowań). Ponadto Częstochowa staje się coraz częściej miejscem akcji powieściowej, m.in. w utworach kryminalnych, co mogłoby stanowić interesujący obszar badawczy. W świetle wskazanych dokonań określenie „literatura regionu” wzbogaca się o nowe znaczenia, którym warto poświęcić uwagę w osobnej pracy.

Bibliografia

- Chabrowski, W.T. (1964). *Madonny*. Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy.
- Chabrowski, W.T. (1966). *Lato w Pensylwanii*. Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy.
- Chabrowski, T. (1994). *Miasto nieba i ziemi*. Częstochowa: OPK „Gaude Mater”.
- Chabrowski, T. (2008). *Mnisi czyli nierymowane strofy o cnotach*. Lublin: Norbertinum.
- Chabrowski, T. (2009). Bo życie nas wykrusza... [Z Tadeuszem Chabrowskim, polskim poetą mieszkającym w Nowym Jorku rozmawia Marian Panek]. *Aleje 3. Dwumiesięcznik Kulturalny Częstochowy*, 71, 39.

- Czerwińska, M. (2013). Tożsamość kształtowana w pamięci miejsca. *Ruch Literacki*, 6, 593.
- Frania, A. (2004). „*Solidne niefarbowane retro*”. *O poezji Tadeusza Gierymskiego*. Częstochowa: Wydawnictwo RODN „WOM” w Częstochowie.
- Frania, A. (2019). *Osobowości i osobliwości. Z życia literackiego współczesnej Częstochowy*. Częstochowa: Towarzystwo Galeria Literacka.
- Frania, A. (2020). *Grupa Literacka „Profile”. Zjawisko, poeci, wiersze*. Częstochowa: Towarzystwo Galeria Literacka.
- Gierymski, T. (1999). *Wiersze*. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie.
- Gierymski, T. (2001). *Notatki z czasu*. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Wydział Kultury Urzędu Miasta w Częstochowie.
- Gierymski, T. (2003). *Region częstochowski w literaturze pięknej*. Częstochowa: Regionalny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli „WOM” w Częstochowie.
- Gierymski, T. (2005). Jak poznałem panią Ludmiłę. *Aleje 3. Kwartalnik Kulturalny Częstochowy*, 52, 7.
- Gierymski, T. (2005). *Miscelanea literackie*. Częstochowa: Biblioteka Publiczna im. dr. W. Biegańskiego w Częstochowie.
- Gierymski, T. (2006). Będziemy ciągle rozmawiać. Z Tadeuszem Gierymskim rozmawia Marian Panek. *Aleje 3. Dwumiesięcznik Kulturalny Częstochowy*, 53, 4-9.
- Głowiński, M., Kostkiewiczowa, T., Okopień-Sławińska, A., Sławiński, J., red. (1976). *Słownik terminów literackich*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo.
- Hurnikowa, E., Wróbel, E., Wypych-Gawrońska, A., red. (2009). *Literatura i kultura w Częstochowie. Częstochowa w literaturze i kulturze*. Częstochowa: Muzeum Częstochowskie, Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza Oddział w Częstochowie.
- Marjańska, L. (1958). *Chmurne okna*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Marjańska, L. (1979). *W koronie drzewa*. Warszawa: „Czytelnik”.
- Marjańska, L. (1993). Częstochowa – miasto mojej młodości. *Almanach Częstochowy*. Częstochowa: Towarzystwo Przyjaciół Częstochowy.
- Marjańska, L. (1999). *Spotkanie z Weroniką*. Posłowie P. Matywiecki. Warszawa: PAX.
- Marjańska, L. (2004). *Otwieram sen*. Warszawa: „Czytelnik”.

- Mikołajtis, J. (1982). *Historia literatury Ziemi Częstochowskiej. Zarys*. Częstochowa: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza Oddział Częstochowski.
- Piwowarski, K. (2001). Słowo o Tadeuszu Gierymskim. *Aleje 3. Dwumiesięcznik Kulturalny Częstochowy*, 32, 20.
- Podobiński, S. (2001). Nota edytorska (5-6). W: T. Gierymski. *Notatki z czasu*. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Wydział Kultury Urzędu Miasta w Częstochowie.

Elżbieta Hurnik

Częstochowa and its environs in the work of selected poets at the turn of the 20th and 21st centuries

Abstract

The article is dedicated to the works of selected writers who manifest their relations with a particular place – Częstochowa and its environs in their poetic texts. These are the places where they spent the early years of their lives or settled down in as adults. Selected poetic works show how a place important for an author shapes his or her view on life, the sphere of values and imagination. The wording used in the title encompasses the achievements that go beyond the narrowly understood regionalism; they preserve the traces of places and at the same time give them deeper meanings.

Keywords: region in literature, contemporary literature, Częstochowa, biography, space

Elżbieta Hurnik

Częstochowa i okolice w twórczości wybranych poetów przełomu XX i XXI wieku

Streszczenie

Przedmiotem uwagi w artykule jest twórczość wybranych pisarzy, którzy w tekstach poetyckich manifestują związki z określonym miejscem – Częstochową i jej okolicami, gdzie spędzili wczesne lata życia lub osiedlili się tu w wieku dojrzałym. Na przykładzie utworów poetyckich wybranych twórców prześledzono, w jaki sposób miejsce ważne dla twórcy kształtuje jego światopogląd, sferę wartości, wyobraźnię. Użyta w tytule szkicu formuła obejmuje tu dokonania, które wykraczają poza wąsko rozumiany regionalizm; utrwalają ślady miejsc, a jednocześnie nadają im głębsze znaczenia.

Słowa kluczowe: region w literaturze, literatura współczesna, Częstochowa, biografia, przestrzeń